

„Méltón a sorshoz, alkalmas a küzdelemre”

Szellemünk és tudományunk állapotáról

1. A tudás kérdésessége

Valaha, a szocializmus évtizedeinek derekán a „megyei” műhelymunkára engedélyezett havilapok egyik legkiválóbbja, a szegedi *Tiszatáj* körkérdésben mérte fel, vajon kik is a magyarság hiteles szellemi hőroszai. Az akkoriban botránykavaró eredményből azonban kiderült, hogy az így megnevezettek többnyire nem hivatásos tudományművelők voltak: hagyomány folytatásából, kritikai újragondolásból merítettek inkább, és leginkább az alsóbb néposztályokból magukat felverekvőkől kerültek ki. Erre persze csakis későbbi visszhangból lehetett következtetni, ti. többségüknek falusi lelkészi s hasonló hátterét némely akkori okosok rögvest kódolt antiszemita kirekesztésnek érzékelték. Pedig a számvetés voltaképpen tanulsága inkább az volt, hogy a professzionista függés a sikertől s ennek érdekében az egyetemes tanulságot hajszoló vagy abba betagoló látásmód és az úgyszólván öncélú publikálás nem feltétlenül kedvez olyan életművek létrejöttének, amelyek majd maradandóként kiállják az utóélet próbáját. S üzenetként persze elgondolkodtatott arról is, hogy igazi csupán a megszenvedett tudás szokott lenni: az, amivel – megélve és megszenvedve – azonosulunk, s aminek kihordásához persze gyakran egy emberöltő sem elég. Ilyet pedig mégiscsak olyan ritka elhivatottak szoktak felmutatni, akik akkoriban egy tisztos polgári lét éjszakáit vonták meg családjuktól nemzetük javára, s akiknél nem cél vagy eszköz, csupán természetes szaporodvány volt egy hatalmasra növekvő életmű.

Valaha, a szocializmus idején a hivatásos tudástermelésről szólt volna egy nagy vállalkozás. Sejtetésekben keresztül annyi tudott híréből áthatolni a szocializmusban szokásos hivatalos hallgatás falán, hogy a legendás tudománytörténész Vekerdi László (1924–2009) a „Magyarország felfedezése” sikeres sorozata számára készülő szociográfiáját a Magyar Tudományos Akadémia letiltatta.¹ Ez azt a régi igazságot látszott megerősíteni, hogy mihelyt bármi

VARGA CSABA (1941) professzor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcséleti Tanszéke.

1 Bakos István *Magyar Örökség*-laudációja – <http://epa.oszk.hu/01300/01306/00103/pdf/EPA01306_Szin_2010_15_01_februar_061.pdf> – szerint ók, mint két szerzőtárs, 1972 őszén

intézményesedik, önérdeke szintén előtérbe kerül. Ezzel viszont a professzionális tudományművelés autoritatív (társadalmilag nem feltétlenül meggyőző) szelekciót gyakorolhat afölött, hogy mit fogad be tudásként, s mit utasít el tudománytalanként. Itt viszont már ott rejlik a gyanú, hogy a paradigmaként elfogadás² nem feltétlenül bizonyítottság, módszeres vizsgálhatóság függvénye, mert ideologikus szocializálás, political correctness úgyszintén dönthet sorsa felől.

Nem véletlen ezért, hogy a rendszerváltozás hajnalán, Antall József miniszterelnök tanácsadó testületében magunk is dilemmáztunk azon, hogy mi és mire használható a háború vége óta nagyigényű tudomány művelésünkből, fél évszázadon át felhalmozott tudásból – most, hogy végre egy kormányzat tehet s akar is tenni a magyarságért? Másként szólva: tényleges életünkben fogant-e, múltunkból s adottságainkból merített-e, és egyáltalán releváns kérdésekkel foglalkozott-e ez az erőteljesen finanszírozott, állítólag nemzetközileg elismert tudományosságunk?

Bármiféle válaszkíséret eleve lesújtó volt. Merthogy tényleg úgy tetszett: hasznos háttértudásunk alig van, következőképpen mindent előlről – semmi-ből kiindulva vagy idegenekre hagyatkozva³ – kell elkezdenünk.

Akkoriban ilyen megválaszolatlan kérdésként vetődött fel

- a választás kényszere kapitalizmus/szocializmus/harmadik út között – ami mindaddig vagy-vagy kizárólagossággal, doktríner módon ejtetett meg, a kereszténydemokratikus hagyomány s a szociális piacgazdaság lehetőségének mellőzésével (mintha miután a szocializmus legrosszabb, nemzetellenes válfajában lehetett csak részünk, káderei túlélésével most mintha a kapitalizmusból is a legrosszabbat kellene vállalnunk);
- a diktatúrából kilábalás esélyeinek s buktatóinak tisztázása (melyből nekünk csak a kölcsönös megbékélés spanyol útját propagálták, mintha fél évszázadig bajunk nem lett volna más, mint az önsorsrontás, polgárháborús kettészakadás – nem pedig egy janicsárhatalomra építő idegen iga. Sorosék közös múltfelejtésre invitáltak hát, mert, mint Václav Havel megfogalmazta, mindenki részes volt,⁴ nincs ezért felelős sem, miközben a régi rezsim

adták le a *Kutatómunkások* nyolcszáz oldalnyi kéziratát a Szépirodalmi Kiadónak. Lásd még Gazda István <<http://www.forrasfolyoirat.hu/1004/gazda.pdf>>, a sorozathoz pedig <<http://www.magyarorszagfelfedezese.hu/>> és Pünkösti Árpád 'Feltámadó szociográfia?' <<http://esolap.hu/archive/entryView/619>>.

- 2 Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* [The structure of scientific revolutions. 2nd ed. Chicago, 1974, Chicago University Press]. Ford. Bíró Dániel. Budapest, 1984, Gondolat, 321. [Társadalomtudományi Könyvtár].
- 3 Akik meg sem várták, hogy erre felkérteessenek; vö. Varga Csaba: Rendszerváltoztatásunk – nemzetközi erőterben. *Hitel*, XXI (2008), 8, 11–25. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20080829-19510.pdf>>.
- 4 Első elnöki megnyilatkozásaként lásd Václav Havel's New Year's address to Czechoslovakia, Jan. 1, 1990, 'The Great Moral Stake of the Moment' <<http://www.hoboes.com/pub/Politics/Events/VaclavHavel/>>: „all of us have become accustomed to the totalitarian system, accepted it as an inalterable fact and thereby kept it running. In other words, all of us are responsible,

csendben s szabadon visszacsempésződhetik – új köntösben, persze jogállami legitimációval);

- az államiasított gazdálkodásból való kikecmergés útja (mert „az állam a legrosszabb tulajdonos!” felkiáltással túlzó – nemzetstratégiaileg átgondolatlan, újramonopolizáló piacteremtésével nem törődő, töredék bevételét is önnön bürokráciájában elveszejtő – kiárusítás következett: leépítették a mezőgazdasági feldolgozóipart, a falusi társadalmat magára hagyták, új tulajdonosként ifjúkommunista karriervadászokat segítettek politikai erővé, miközben hamis kárpótlással az egykori kommunista tulajdonfosztásokat véglegesítették);
- az államadósság kezelése (aminek újratárgyalását a hálás Nyugat – Helmut Kohl az élen – elutasította: még örülhetünk, hogy a csődgondnokunknak jelentkezett Soros György nem lett egyszeriben minden realizálható hazai érték urává);
- a liberális demokrácia élhetősége és veszélyei (olyan egyensúllyal, amely kizárja például szabad lakóhelyválasztás ürügyén szerves közösségek felbomlasztását, az egyházalapítás szabadságával pedig pénzügyi visszaélést);⁵
- saját történelmi gyökereink tisztázása, ami megóvhatna attól, hogy a nők helyzete vagy a családon belüli erőszak pillanatnyi állapotából amerikai ízű mozgalmi kampánytéma s ezzel ismét idegen uralmi befolyás keletkezhessék (hiszen sulykolásuk egy friss történelmű, családi szennyesüket – őslakóik kiirtása, rabszolgatartás, négerkérdés – csak frissen úgy-ahogy tisztába tevő, önmagában merényletekkel változó világhatalom részéről most, mint „a kor hívó szava”, türelmetlenül tétetik mércévé, holott történelmünkben mi már évszázadok óta szembenéztünk ezekkel, traktálásuk így nem feltétlenül több, mint nyomásgyakorlási rutin).

Ilyen és hasonló kérdésekben a szokásos hazai válaszok mind doktrinerek voltak. Szélsőséges elviségük, gyakorlatiatlanságuk s kompromisszumnélküliségük egyenesen károsnak bizonyult, miközben szószólói valamiféle rejtélyes mögöttes és felettes mesterséges értelemmel kísérelték meg igazolni a mindennapi józan értelmi belátás száműzését.

Noha közel fél évszázadon át közbeszédünkben vagy tudományos eszmélődésünkben a konzervatív vagy liberális kifejezés nem fordult elő, sőt hiánya sem konstatáltatott,⁶ érdemes lett volna végiggondolni történelmi elő-

each to a different degree, for keeping the totalitarian machine running. None of us is merely a victim of it, because all of us helped create it together.”

5 Vö. pl. Varga Csaba: Megvalósulatlanul megvalósult vagy megvalósultan megvalósulatlan jogállam? A közjó becsülete [2000] in Varga Csaba: *Jogállami? átmenetünk?* (Pomáz, 2007, Kráter, 241. [PoLiSz sorozat könyvei 6] & <<http://www.scribd.com/doc/193102916/varga-jogallami-atmenetunk-2011>>, 23–31.

6 Az 1948-as hatalomátvételtől kezdve a fogalom pár kizárólag múltbeli irányzat megnevezéseként fordult elő; az első mű, mely aktuális politikafilozófiai terminusaként használja, Körösi Sándor: *Az 1948-as hatalomátvétel* (Budapest, 1998), 102.

képként mindezek honi alakulását, merthogy egyszer, a Nagy Háborúhoz egykor vezető időkben, bármiféle történelmi veszélyérzet elhallgattatásával már doktríner öncélúságot eredményezett. Mert nemzetféltő pártprogramok, diszkriminációtól mentességet célzó parlamenti kezdeményezések elvi doktrínérség okán szenvedhettek akkor vereséget, belebukva abba a nemzeti önfeladásba, amely az első köztársasággal, majd a tanácsköztársasággal végül bekövetkezett.

Egyáltalán: elvi lény valójában az ember? Rációja irányítja, s benne hiánytalan logikai levezetések? Vagyis axiomatikusan szokott gondolkodni, tehát fogalmiságokban, dichotomikus megkülönböztetéseket ejtve? Avagy az élet ritka alkalma csupán a demonstratio – akkor folyamodunk csak ilyesmihez, amikor igazolnunk kell egy lépést?⁷ Nos, a tudás még nem bölcsesség; sőt nem is feltétlenül érik azzá. Mert Istentől teremtett képességeiben az ember több, mint értelem adománya csupán. Már pedig az ész kizárólagos hangsúlyozása azt a gyanút kelti, mintha nem hinnénk abban a szintén isteni adományban, amit – a common sense magyaráztásával – köznyelvünk józan észnek, paraszti értelemnek nevez.⁸

A tudomány nemcsak a tudást próbálja kizárólagosítani,⁹ de valóságátélézése központjául is az embert tette meg. Így építette fel az emberi társadalom istenpótlék eszményét, szabadságfogalmát – racionalisztikus absztraktumként – történelemfeletti egyetemességgel vetítve rá bármely kor bármely emberére. Pedig a tudomány nem épül máson, mint emberi érzékelésen, s legfeljebb annak valamelyes kiterjesztésére képes. Az úgynevezett társadalomtudomány pedig nem más, mint időben és térben – emberi közösségenként – lesűrhető törté-

András *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* (Budapest, 1989, Magvető, 194.) [Gyorsuló idő] című műve volt.

7 Lásd Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996]. 2. bőv. kiad. (Budapest, 2004, Szent István Társulat, 504. & <<http://www.scribd.com/doc/46270636/varga-a-jogi-gondolkodas-paradigmái-2004>>.

8 Nem értékítélet, hanem ténymegállapítás az abban rejlő nagyszerűség jelzése, hogy egy magyar miniszterelnök, ráadásul egyszersmind egy ismételt a szavazatok több mint kétharmadával megbízott politikai párt vezetője, az ország nyilvánossága előtt tudatosan vállalja nemcsak egyszerűen valamiféle nemzeti program kifejtését, hanem nemzetközi felfejtatlenségek közepette egy teljes összetettségi világhelyzet politikai, gazdasági, pénzügyi, jogi vonatkozásokban is elmélyült rekonstruktív magyarázatát. S valós érdem – és a generáció egykori Bibó-kollégiumbeli tanáráként számomra módszertanilag a talán legátütőbb és maradandó hatású teljesítmény –, hogy mindezt az átalakulásunkra rárakódó, azt rögvest megnyomorító, leggyakrabban *Open Society*-forrásvidékű s egy felettes én abszolutizmusával axiómákként eleve keretet szabó állítólagos elvek és igazságok leleplezésével s azzal a merészséggel érte el, hogy ezekkel szemben a paraszti ész józan értelmi belátására hagyatkozzék, visszahelyezve ezzel a mindennapi értelmet és emberi tapasztalatot természetes jogaiba.

9 „Ma a tudomány játssza az inkvizíció szerepét” – írja egy vezető atomtudós. Hans Peter Dürr: *A tudomány határai* (Hasonlatok és szóképek a tudomány világában) [Auch die Wissenschaft spricht nur in Gleichnissen (Herder Spektrum 2004)], ford. Révészné Szabó Mária. Budapest, 2011, Kairosz, 120.

nelmi tapasztalatok rendezett összessége.¹⁰ Ebben a demokrácia, joguralom, emberi jogok hívószava vagy megélt tapasztalatot, vagy megélésre irányuló vágyat jelöl. Aki ezen túlra vetíti bármelyiket, az manipulál, hogy valamiféle – világpolitikai, világbanki vagy egyéb – túlhatalommal élve uralmát kiterjeszthesse egy másik közösségre.¹¹

2. Jelenlétünk a világban: vállalás és tudatosság kölcsönhatása

Amikor három évtizede először kiszabadultam az európai kontinensen túli – angol-amerikai – tudományos világba, meghökkentett annak napi érzékelése, hogy az elmúlt és a jelen teljesítményeiben mennyire jelen vagyunk magyarként mindenütt, ugyanakkor mennyire nincs kellő súlyú irodalmi lenyomata mindennek. Az ausztráliai nemzeti egyetemen egy új-guineai terepen munkálkodó francia antropológusnő annak állítólagos köztudomásával lepett meg, hogy a világ modern létfelfogását gondolkodóival a századforduló monarchiája, Bécs és Budapest határozta meg. Yale, majd Edinburgh s végül Oxford intellektuális nyüzsgése pedig azzal, hogy bármiféle történelmi tettünk – várépítés vagy technikai találmány – mennyire észrevétlen, mert kézikönyveik önfényezésébe nem illő (hiszen az ő világuk peremén túli barbárságban ragadt) maradt.¹² Szokásos gyarlóság ez, amin aligha változtathatunk; ráadásul nemcsak bennünket érint. Ám mégis: miért engedjük, hogy egzotikus másságok maradjunk a világban ahelyett, hogy sziszifuszi erőfeszítéssel bár, de végre elfoglalnánk természetes helyünket? Szemérem gyötör-e minket, netán kisebbrendűség? Vagy büntudat, bocsánatkérés – azért, hogy egyáltalán létezzünk? S ezért inkább vállalunk bármit, csak ne különbözzünk?

A dolgok forgandósága gyakran csakis divatváltozást, esetleg politikai érdeket takar. A XIX–XX. század fordulójáig például természetes német jelenlét érvényesült az angol-amerikai jogtudományban. Ám mintha sohasem történt

10 Vö. Varga Csaba: Bizonyosság, bizonytalanság: az emberi tudás dilemmája, in *A világ mi magunk vagyunk...* Liber amicorum Vörös Imre, szerk. Fekete Balázs, Horváthy Balázs és Kreis Brigitta. Budapest, 2014, HVG-ORAC, 558–570.

11 Ebből adódnak az univerzalizmus versus partikularizmus ismert vitái, amelyekben folyvást az első oldalt szokás erőltetni; vö. pl. Varga Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás*, 32 (2013), 2, 1–15. Ezek lehetséges eszköz helyett önállósult célként feltüntetetésének hamisságát már II. János Pál pápa is leleplezte. Vö. Varga Csaba: Célok és eszközök a jogban, in Varga: *A jogi gondolkodás paradigmái* [7. jegyzet], 467–479.

12 Az *Institute for Advanced Studies in the Humanities* (University of Edinburgh) gyűjteményében található nagyszerű lexikális kézikönyvtársorozat lepett meg 1989-ben az arra rádöbbentéssel, hogy az európai teljesítmények sorában Lajtán túliságunkkal nem is említhetjük; nyilván csakis pusztaság van onnan nézvést, egészen az óceánig. Az állítólagosan keresztény Nyugat hamisságának egyes elemeire pedig lásd Varga Csaba: Jogi kultúránk – európai és globális távlatban, in *Európai jog és jogfilozófia*. Tanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére. Szerk. Paksy Máté. Budapest, 2008, Szent István Társulat, 13–42. [Jogfilozófiák].

volna, mindez elfelejtődött a következő néhány évtized során.¹³ Mindazonáltal az 1930-as években újraindul egy német emigráció, ami európai kontinentális érzékenységet fog meghonosítani az amerikai társadalomtudományokban.¹⁴ Az ezredfordulóra viszont nagyhatalmi mámoruk már mindent maga alá teper, s globalizálóan terjesztett társadalomtudományukból kiseprűz mindent, ami nem honi lelemény.

Ugyanakkor az amerikai jogtudománynak ma már szokásos toposza a klaszszikus zsidó örökség a civilizációs lehetőségek egyik típusaként. Mégis roppant rövid múltú fejleményről van szó: alig egy évtizede tűnt fel náluk robbanásszerűen,¹⁵ noha európai fórumokon mindig is a kulturális minták egyikét képviselte.¹⁶ Merthogy Európában a jogban logizálunk, következtetésként levezetünk. Ezzel szemben az a gondolat, hogy az ember morális ügye túl komoly dolog ahhoz, semmint hogy logikai leegyszerűsítésre bízzásék, valamint hogy a törvénynek dialektikusnak kell lennie, mert túlszigorítása embertelenséget, túlrugalmassága viszont rendetlenséget eredményez, először éppen a klasszikus zsidó jogban kísérleteztetett ki.¹⁷

- 13 Hiszen a közeg ugyanaz volt, mint az angol propaganda-hazugságé, amely az első világháború idején német katonai barbársággként belga csecsemők bajonettélre hányásáról tudósított; lásd <<http://codoh.com/library/document/916/>>. Közmondásosan visszaütött egyébként ez a hamis rosszírbe keverés, hiszen két évtized múltán a zsidókat érintő náci atrocitásokat illető beszámolókat rendre hiteltelenítette; vö. pl. Walter Laquer: *The Terrible Secret. An Investigation into the Suppression of Information about Hitler's »Final Solution«*. London, 1980, Weidenfeld and Nicolson, 262.
- 14 Amerikai beszélgetőtársaim ironikusan ezt tartották a Harmadik Birodalom egyik leginkább tartós hatású tettének – a negatívumokban elismerhető pozitív járulékos hatás gyanánt. Lásd pl. Laura Fermi: *Illustrious Immigrants. The Intellectual Migration from Europe, 1930/41* [1968]. 2nd ed. Chicago & London, 1971, The University of Chicago Press, xi + 431.
- 15 Az első fecske Susanna L. Stone: In Pursuit of the Counter-text: The Turn to the Jewish Legal Model in Contemporary American Legal Theory. *Harvard Law Review*, 106 (1993), 4, 813–894 volt, pusztán két alkalmi írás – Joseph C. Kaplan: Rabbinical Courts: Modern Day Solomons. *Columbia Journal of Law and Social Problems* 6 (1970), 48–75 és Steven F. Friedell: The »Different Voice« in Jewish Law: Some Parallels to a Feminist Jurisprudence. *Indiana Law Journal*, 67 (1992), 4, 915–949 & <<http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1452&context=ilj>> – után; miután még 1990-ben is csupán a kulturális változatosság egyik különlegességéként – Phyllis Holman Weisbard: Basic Books and Periodicals on Jewish Law: A Guide for Law Librarians. *Law Library Journal*, 82 (1990), 519–529 – prezentálták.
- 16 Pl. Chaïm Perelman: Legal Ontology and Legal Reasoning [Israel Law Review (1981)] reprint in *Comparative Legal Cultures*, ed. Csaba Varga (Aldershot, etc.: Dartmouth & New York, 1992: The New York University Press) xxiv + 614. [The International Library of Essays in Law & Legal Theory, Legal Cultures 1], 363–374.
- 17 Hillel és Shammai Krisztus-korabeli iskolaalapításának fejleményeként lásd <http://en.wikipedia.org/wiki/Hillel_and_Shammai> és <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3190-bet-hillel-and-bet-shammai>>; egy tanulságos európai irodalmi feldolgozásra Heinrich von Kleist: *Kohlhaas Mihály* [Michael Kohlhaas: Aus einer alten Chronik (1810)], ford. Kardos László (Budapest, 1975, Európa, 106) [Helikon csillagok]; római jogi megfelelőjére pedig Nótári Tamás: Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez. *Jogelméleti Szemle*, 2004/3 in <<http://jesz.ajk.elte.hu/notari19.html>>.

Az angol civilizációba vezető első utamon, Ausztráliában, végigtekintvén az 1940-ben európai emigráns tudósoktól Philadelphiában alapított *Journal of the History of Ideas* évfolyamait s bennük a német filozófiai gondolkodás taglását, örömmel érezhettem, hogy mára meg-megjelent benne térségünk is, történetesen cseh topikák tárgyalásával.¹⁸ Nos, a magyarság vajon miért is nem jelentkezett egyetlen írással sem e hosszú, háromnegyed évszázad során? Vajon nemzetközi fórumon nem vállalható a rovásírás, a Szent Korona-tan, régi paraszti családjaink nemek közti viszonyban, egyéni ambícióban, devianciamérséklésben egyaránt sikeres kiegyenlítettége? Pedig a régi magyar paraszti életmód civilizatórius jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy szemben a felhevült amerikai önérvényesítések mesterségességével, szerves korai megoldást nyújtott, hanem még fontosabbnak abban, hogy a *homo economicus* mai korlátolatlanágából eredő állandó frusztráltsággal szemben szociális önszabályozó erőt is biztosított.¹⁹ Avagy továbbmenve: miért nem az emberiség szervezési teljesítményeinek egyik nagy példája a mi honfoglalásunk? Amint a közlekedés- s hadviseléstörténetben a nyereg, a visszaforduló íjazás vagy a kocsis – a huszárság közismerete mellett? Meg persze a viselet- és higiéniatörténetben az alsóneműhasználat s a tisztálkodás ősisége? Szociálisan pedig a felekezeti béke, az idegen népcsoportokat befogadó együttélés? A technikai-technológiai fejlődésben játszott szerep? Vagy a fatori gimnázium tehetséggondozása (a kávéházi kultúra interdiszciplinaritásával, „elmélet” s „gyakorlat” élő találkozásával)?²⁰

Az utóbbi évtizedekben sem kormányzatok, sem tudománypolitikai prioritások nem mutatták ebbéli érdektelenségünk változását. Talán magunk sem kerültünk eleddig tisztába azzal, hogy még a „kik vagyunk?” kérdésre sem válaszolhatunk izolált önmagában, hanem csakis válaszkísérleteinknek az egyetemesben újrafogalmazásával, mintaképzésre alkalmasságának bizonyításával.

Állatorvosi ló példajaként kínálkozik – hetven éve megválaszolatlanul – a kultúrdiplomácia problematikája, pontosabban hazai hiánya. Pedig egy élete javát a magyar kultúrának áldozó francia nyelvésztől tudjuk, milyen szerepe van a jelenlétnek a nemzetek egymás közti versengésében. Mint elmesélte, németek találták ezt ki a XIX. század második felében, többlettel biztosítva fölé-

18 Elsősorban a cseh jelenlétre figyeltem fel, ami egy európai mintaértékű partikularitás képviselőjeként szerepelt, egyebek közt a huszitizmus, Mašaryk, valamint Patočka örvén; ebben az egyetlen magyar vonatkozásra lásd 20. jegyzet.

19 Megvilágító beszélgetések (1986) lecsapódása ez a [Nyugat-Berlini Műszaki Egyetem akkori szociológiai professzorával; lásd Bálint Balla: *Knappheit als Ursprung sozialen Handels*. Hamburg, 2005, Krämer, 309; vö. még Balla Bálint: *Életem és a szociológia*. Tanulmányok, előadások. Kolozsvár, 2009, Korunk, 289. [Ariadné könyvek].

20 Az első fecskék egyikeként – habár amerikaiként a zsidóság jelenlététől előfeltételezett multikulturalizmus bizonyítékaként felfogottan – vö. Mary Gluck: *The Budapest Coffee House and the Making of »Jewish Modernity« at the Fin de Siècle*. *Journal of the History of Ideas*, 74 (April 2013), 2, 289–306, merthogy konklúziója szerint „the conditions of possibility for Budapest modernity came to an end with the collapse of the Habsburg Empire in 1918, when Hungary changed from a multi-ethnic state into a homogeneous nation.”

nyüket a franciákkal szemben.²¹ Utolsó mozgatója nálunk egy felnőttként katolizált, feltehetően mégis zsidó származásúként elpusztult nyughatatlan aktivitású bölcsező, Szent Ágoston és Szent István kutatója, Balogh József volt,²² aki ma is ismert francia és angol magyarságtudományi folyóirattal lépett ki a bennünket entente-gyűrűbe záró nagyvilágba,²³ egyszersmind gondoskodva a Hóman–Szekfű-féle *Magyar történet* nagy Y négy kötetének lefordításáról is. Folytatója egyáltalán – ha egyáltalán – csak a szocializmusban volt, a számos területen nyüzsgő publicista Boldizsár Iván részéről. Utóbbi – ám talán nem csak eszményeink szerint, mégis – javunkat szolgálta; azóta viszont még az ő hiánya is alig tudatosodott. Az úrt, ha egyáltalán, magánosok töltötték be valamelyest (így Magyaródy Szabolcs hamiltoni magyar öregcserkészzei),²⁴ miközben a honi pártpolitikai erő csak ama program likvidálására futotta, amely teljes angol nyelvű hungaricum-tudásunkat – egyetlen corpusként és úgyszólván ingyen – a világ összes számottevő gyűjteményébe eljuttathatta volna.²⁵

21 A nyelvi megnevezhetőségre mint bármiféle intézményesedés előfeltételére utal, hogy – mint Aurélien Sauvageot *Souvenirs de ma vie hongroise* (Budapest, 1989, Corvina, 300) elbeszéli – a németekkel versengésükben a XIX. század végefelé a franciák szerették volna átvenni, de a Kulturdiplomatie (szemükben a német romantikában gyökerező terminus!) átfordításától viszolyogtak, más alkalmas terminust viszont (hiszen a pensée, idée vagy esprit nem fejezhette ezt ki) nem találtak. Így megvalósítása évtizedeket késett; ezzel viszont Franciaország komoly lehetőségektől esett el.

22 (1893–1944), legismertebb műve *Szent Ágoston vallomásainak fordítása*, I–II (Budapest, 1944, Franklin) [A Parthenon kétnyelvű klasszikusai], miközben még egy jogi határterületen is alkotott: »Ratio« és »mos« A római jog megújulásának nyomai a Szent István-i intelmekben (Budapest, 1944, Egyetemi Nyomda) 72. Lásd Hafner Zoltán: Beszélgetés Hubay Miklóssal Balogh Józsefről, in »Nem sülyed az emberiség!« Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, főszerk. Jankovics József (Budapest, 2007, MTA Irodalomtudományi Intézet, 931–938) & <<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Hafner.pdf>>.

23 *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXV–XXXVII (1935–1944) és *The Hungarian Quarterly*, I–X (1936–1944).

24 <<http://www.hungarianhistory.com/>> és <<http://www.corvinuslibrary.com/>>; Bakos István laudációja pedig <http://www.mindszenty.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=312&catid=17&Itemid=18>.

25 Az eredetileg Magyaródy-féle elgondolásba Sándorfi György MDF-es képviselő avatott be 1993 elején; a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület kormányfőtanácsosaként ebből hosszas szervezéssel, sokak konzultálásával, könyvtári-informatikai körbejárással megvalósíthatósági tanulmányt készítettem, majd Antall József miniszterelnök elé terjesztettem. Kormányhatározattal ez – éppen az oktalanul protestáló Jeszenszky Géza külügyminiszter ellenében – CD-Rom/Hungary-projekt lett, aminek megvalósításával viszont Pungor Ernő tárcanélküli minisztert bízták meg, aki olyan szerkesztőbizottsági előmunkálatokba kezdett, ami – kifuttatva idejéből – végül egyben a projekt bukását eredményezte. Tanulmányom szerint az elkészült lemez (akkori becslések szerint sok száz Hóman–Szekfű-féle szöveg terjedelmében) az előkészület alatt álló – Demszky Gáboréktól utóbb megtorpedózott – világkiállítás belépítő ajándékként egyszersmind bármely nemzetközi kutatás közép-európai referencia-központjává válhatott volna. Azóta sem készült semmi ilyesmi a térségben; megismételt javaslatát mind a Horn-kormány, mind a belső országimázs-építésre viszont tékozlóan áldozó első ORBÁN-kormány elutasította. Lásd pl. Varga Csaba: Halála-e vagy egyetlen lehetősége a tettek az okoskodás? *Hitel*, XXIII (2010), 2, 168–176. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100301-33914.pdf>>. Nemzetköziségünkben mára a *Danube Institute* <www.danubeinstitute.com>.

Pedig a Trianonban, a kisantant gyűrűjének szorításában megpecsételődő sorunk már egy ország jóhíre megromlásának a kemény következményeiről vallott.²⁶ Magam azt reméltem, hogy legalább a prágai tavasz 1968-as elfojtása utáni kényszerű csehszlovák elszigetelődés utat nyit egy magyar stratégiai kitörésnek. Persze semmi sem történt azóta sem. Talán azon túl, hogy még abban is, amiben a szocializmus idején bizony elől jártunk, azaz tudományos eredményeink idegennyelvű könyvek s folyóiratok tömegén keresztül történő híradásában, ma a térség utolsó lettünk.²⁷ Merthogy felelőtlenségük dacára túlhonorált akadémikusaink, fennállásának ritka 164. évében, az Akadémiai Kiadót idegen profitérdek javára kiárusították. Utolsó esélyünk egy valódi rendszerváltás kivitelezésére egyébként sem lehetett volna más, mint összefogás hasonló problémákkal vívódó közép-európai („visegrádi”) szomszédunkkal. Ennek megelőzésére viszont eleve a *divide et impera* ősi módszerét aktualizálta Washington: külön-külön verseng(tet)ve a kegyekért, máig hatolóan izolálttunk.²⁸

Mi mást vonhatnánk le végre következtetésként most, mint hogy sohasem bezárulkozás, szemérmes problémátlanítás vagy problémátlanítás von magára nemzetközi figyelmet, hanem csakis maga a sokkolóan kihívó, kendőzetlen mezítlenségben felmutatott problémásság? Mert nem azzal szokott foglalkozni a világ, amit elegánsan tudomásul véve rögvest asztal alá söpörhet, hanem kizárólag azzal, ami rá tudja tukmálni magát a világra – a világ problémájaként. Vagyis nem az történik, hogy a világ „tanul”, „belát” vagy „jóvátész”, hanem saját értékek és főként érdekek szerint mindenki betölti mindazt a teret, amit egyáltalán betölthet. Behatolni e térbe egyáltalán nem várakozással, bántottsággal vagy sértettséggel lehet, hanem csakis kezdeményezéssel, állandóan megújuló s mindennek folytonosan változó közegére alkalmasan – taktikusan – válaszoló aktív jelenléttel. Következésképpen ennek eszköztárát sem határozhatja meg más, mint a siker esélye. Sérülhet ugyan ilyenkor finom ízlés, de történelmi tapasztalatok szerint nincsen más alternatíva.

A XX. század első fele – s így különösen a Nagy Háború megvívása – már egyértelműen a közvetlen és fáradhatatlan részvétel szükségét mutatta: a nagy-

stitute.hu> és a *Hungarian Review* <<http://www.hungarianreview.com/>> friss és csupán félig honi kezdeményezése maradt.

26 Pl. Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918.* Budapest, 1986, Magvető, 368.

27 Még a terjesztésben is! Magyarországon ismeretlen kulturáltsággal és választékkal, egy Adrion Ltd. balkanológiából, albanisztikából és bármiféle aktualitásból bármi idegen nyelven mintaszerű könyvesbolthálózatot tart fenn a tiranai főtéren, Durres bevásárlóutcájában és a nemzetközi repülőtéren, a nagyszabedű Büchercafé Erasmus pedig ott, a város két főtéren, valamint Temesvárott, Meggyesen és Berethalmon üzemeltet a Siebenburg és Románia egész problematikájára kiterjedő, nagy gazdagságú idegennyelvű bolthálózatot.

28 Háttérként lásd Varga Csaba tollából: Valahol utat tévesztettünk? *Magyar Napló*, XXIII (2011), 6 & <<http://www.magyarnaplo.hu/images/archivum/2011jun/37-41.pdf>>, 37–41. és Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott keresztshadjárat? [2002] in Varga: *Jogállami? Átmenetünk?* [5. jegyzet], 149–168.

hatalmak mindegyikében állandósult, a propaganda eszközeivel is élő sajtó-jelenlét, befolyásos politikai szalonok aktiválásával. A század második felében viszont már közvetett befolyásszerzések kerültek előtérbe: olyan nagymértékben független egyetemi és kulturális műhelyek alapítása s tartós finanszírozása kiválasztott célszágokban, amelyek immár sajtóként épülhetnek be a fogadó állam gondolatformálásába.²⁹

Elgondolkodtatásul hadd lássunk két történelmi példát – anélkül, hogy ezeket egyszersmind követendő mintaként sugallhatnánk. Nos, különféle okok folytán többség/kisebbség-problémákkal terhelt vegyes területek nem ritkán terror, brutálisan gyakorolt fait accompli révén értek el látványos sikereket. Ezeket világunkban mindig nemzetközi felhördülés, az alkalmazott eszközök elítélése követte, de – hírérték lett belőlük, s nem ritkán specifikus területi státust is kiharcoltak ezzel.³⁰ Második példánk a tudomány békésebb eszköztárából való, s arról szól, hogy egy múltbéli szellemi teljesítmény tematizálásának sikere is valamiféle „piac” újrafelosztásáért zajló küzdelem része lehet. Kritikusai szerint ilyen szerepet tölthetett be például a majdani közös európai jogban a történelmi mintaadásért, az egykori ősi formáló erő örökösének címéért megindult mozgalmi küzdelem, ami – a jelek szerint – szintén a mások fölébe kerekedés egyik segítője lehet.³¹

29 Ez Ausztria példamutatása, aminek átvétele Entz Gézának a Kulturális Intézetek Igazgatóságának főigazgatójaként (2000–2002) feltehetően lehetőségében állott volna. De nem más a Soros-féle *Central European University* (Prága, majd – „kitaszítása” után, lásd *The Prague Post* [1993. január 20.] <<http://www.praguepost.cz/archivescontent/13126-central-european-university-to-leave-prague.html>> – Budapest) hivatása sem; ez utóbbi: amerikanizálás a political liberalism jegyében.

30 Tanít-e bennünket bármire a Rongyos Gárda Burgenlandban, avagy vasutasaink ellenállása Balassagyarmaton? Vagy az Ír Köztársaság létrejötte, Izrael Állam alapító hőseinek tettei Palesztina mint brit gyámsági terület idején, avagy a Jugoszlávia felbomlása utáni kiútkeresés cselekvései? Továbbá: Süd-Tirol/AltoAdige, Alsasz/Elsace, Euskati/Basque, vagy Belfast? Elgondolkodtatva egyfelől a siker, másfelől a jogilag tiltott eszközök sokkoló használata közötti nyilván véletlen összefüggésről? Szomorúan, de realiztikusan figyelemre érdemesen csaknem cinikus itt a hatáslogika, emlékeztetve a polgári engedetlenségre: ti. nem az ártatlan áldozatok feletti gyász lesz/lett a világ számára elgondolkodtatóvá, hanem a magukat is áldozatul dobók végtelen sora, ami az eddigi tömegesség és elviselhetetlen, ártatlanokon is átgázoló terror továbbbeszkalálódásával fenyeget. Ezért vállalja magára a világ, hogy ilyenkor megoldást találjon. Viszont túl a Nyugat-Nyugat közti kapcsolaton, ezért szubhumanizálják a Kelet esetleg ugyanilyen ún. terroristáit, nehogy számunkra irreleváns ügyük iránt nálunk bárki által figyelem szenteltethessék.

31 Ilyen háttér gondolattal jött létre az ún. europäische Rechtsgeschichte, hogy a jövőt meghatározó mai vállalkozásban saját ősminta felmutatásával maximalizálja a germán (német-holland) részesevést (akár Ibéria Habsburgjainak bevonásával) a (francia-olasz) latinitással szemben. Kiáltvány-tanulmánya ennek Reiner Schulze: *Vom Ius commune bis zum Gemeinschaftsrecht: Das Forschungsfeld der Europäischen Rechtsgeschichte*, in *Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*, hrsg. Rainer Schulze (Berlin, 1991, Duncker & Humblot, 3–36) [Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 3].

3. Mentalitás és politikai cselekvőképesség összefüggése

A visszahúzódás, békés csend tanúsítása persze rokonszenves szokott lenni; a nemzet szempontjából önmagában bizonyosan túlélhető s hatásában minimalizálható; ámde mentalitással, az összesség meggyökeresedő, hagyományos magatartásformájává válva már bénító hatásúvá összegződhet. Hiszen előzetes szűrőként eleve semlegesítheti, reakcióra ösztönződéstől visszatarthatja azt, aminek/akinek pedig a túlélésért folytatott harcban indítékra, erőre, nyomatékra volna szüksége.

Nem jó tehát a büntudat vagy sajnálkozás egyoldalú eluralkodása. A visszafogottság, a derűs várakozás méltóságteli ugyan, de szintén nem feltétlenül vezet célhoz. Ehelyett a nap, a problémásúrúsodás kihívására kell választ találni,³² majd okosan tovább munkálkodni. Csupán emlékeztetőként: az első szabadon választott kormányzat idejéből a mai napig fájó hiányként, önsorsrontásként vetődik fel többek közt, hogy

- meg sem fogalmazódott a szocializmus bomlasztásában játszott szerepünk bárminemű nemzetközi kompenzál(tat)ásának kérdése;
- a trianoni és a párizsi békeszerződéseket aláíró államok felbomlását nem kísérte részünkről semmiféle kezdeményezés;
- a szocializmus idején a nemzet akaratától s javától függetlenül történt nemzetközi eladósodásunk/eladósításunk elengedése vagy könnyítése végett meg sem kezdődtek tárgyalások.

4. A társadalomtudományi tudás specificitása

Amennyiben minden társadalomtudományi tudás a megélt különös – mert térben és időben változó – történelmi tapasztalat általánosítására épül, úgy a saját tapasztalat megvitatásának nemzetköziesítésével csakis az lehet a célunk, hogy a nemzetileg átéltet a másoktól átéltek immár egyetemesebb tükrében ismételtten értékeljük. Nos, az első FIDESZ-kormányzat kezdeti idején jelent meg egy új szociológusgárda kezdeményezte *Replica* különszáma a szovjet-nemzetköziségből nyugat-európai-atlanti nemzetköziségbe visszatagolódo magyar társadalomtudomány helyzetéről.³³ Diagnózisuk szomorú eredménye, hogy ti. replica lettünk, nem egyszerűen szójáték: az új helyzetben a magyar

32 Felejthetetlen élmény, amikor New York ikertornyainak leégésekor minden amerikai repülőter biztonsági lezárásával kanadai tanulmányutam utolsó hetén az *Université Laval* (Québec) foglya maradtam, s tehetetlenségünkben vendéglátómmal naphosszat néztük az USA TV-híradásait. Megdöbbenő volt, hogy mennyire pillanatok alatt s mennyire terméketlen jógáskodó kételkedések mellőzésével jelentek meg fegyveres erőiktől, politikusaiktól döntések, amelyek nagyrésze azóta beépült az Egyesült Államok jogrendjébe.

33 *Replica*. Társadalomtudományi folyóirat (1998. december), Nos. 33–34: A tudomány gyarmatosítása? <<http://www.replika.hu/replika/33-34>>.

tudományosság számára maguk a szerkesztők sem láttak több lehetőséget, mint hogy területi végrehajtó program-asszisztensként helyi adatfelvételekkel túlnyomórészt amerikai inspirációjú projektumok merő kiegészítőivé legyenek. Nos, amennyire örvendetesnek éreztem a kérdésfeltevést, annyira lehangolt a konklúzió, merthogy kimerült a siránkozó állapotfelmérésben – ám kiút jelölése nélkül. Amikor évekkkel az előtt, az Antall-kormányzat Miniszterelnöki Tanácsadó Testületében magunk a Soros-alapítványi világnak az ország szellemiségét alakító igyekezetében nemcsak egy adott világlátás politikai intervencionizmusát, de egy évszázadokon keresztül formálódott, honi problémalátásnak az amerikanizáló felváltására tett kísérletet is érzékeltünk, a *Central European University* szakmailag egyébként kimagasló vállalkozásának a szerény egyensúlyaképpen egy olyan intézményi kezdeményben gondolkodtunk, mint amiből utóbb – megvalósulásában távolodva persze az eredeti megfontolásoktól – a katolikus, majd a református egyetem, illetőleg a germán civilizációs hagyományt vállaló nemzetközi egyetem létrejött. Mert a tudástermelés világában is igaz, hogy a „nagyobb” tudomány óhatatlanul ráül a kisebbre, s igazodást kényszerít ki belőle.

A folyamat voltaképpen logikája mégis többről szól: arról, hogy az ilyen univerzalizálás nem más, mint a honi partikularitás felülírása egy másik, amerikai partikularitással, ez pedig nem más, mint a magyarországi történelmi tapasztalatban talált kihívásokra kikínlódott sajátos válaszok (fogalmiság és érzékenység) helyébe egy másik társadalom problémalátásának az intézményesítése. Márpedig, röviden szólván, szabványosítás ez is – gondolatrendőrség, kontrollálhatatlan (nem demokratikus) erőknek kitett szabad manipulálhatósággal.³⁴ Egy ilyesminek az eredménye csakis az lehetne, hogy olyan szemmel s fogalmi érzékenységgel kezdünk majd látni hazai történéseket, mint a mintaadók saját történéseiket. S talán hangsúlyoznom sem kell, hogy ebben a probléma nem abban rejlik, hogy ki a mintaadó, hanem abban, hogy bárki legyen is, ugyanannyira partikuláris; azaz egy mástól, máskor, másra adott – mert az ő saját honi körülményei közt az ő problémájára kikínlódott, számunkra nagy valószínűséggel tehát vagy inadekvát, vagy elégtelen – választ kínál nekünk.³⁵

34 Lásd pl. Paul B. Coleman: *Cenzúrázva. A gyűlöletbeszédet korlátozó törvények a szólásszabadságot fenyegetik* [Censored: How European »hate speech« laws are threatening freedom of speech (Wien, 2012, Kairos)] (Budapest, 2013, Kairosz, 206. Illő itt megjegyezmem a „szabad világ” állapotáról, hogy angol és olasz kiadásaival a műből mindössze három példány található az Egyesült Államok egy-egy kisebb gyűjteményében, egyetlen pedig Írországbán. Vagyis szintén cenzúraként működhet akár egy könyvtári acquisition policy is.

35 Elgondolkodtató annak Janus-arcúsága, ahogyan preferencia-sorrendjeivel a (Széchenyi Istvántól egykor a tudomány magyar nyelvű művelésére alapított) Magyar Tudományos Akadémia amerikanizál. Mert publikálásban, másodnyelvben, hivatkozottságban üdvözlendő távolodás ez a provincialitásban bennragadás fenyegetésétől. Ugyanakkor közvetetten nem más, mint felhívás egy más tudományosságba való betagozódásra – ami, mint láttuk, a társadalomtudományok esetében éppen az eredendő léthivatástól eltérítő. Ámde ugyanígy az irodalmi kánon is: ha nem beszámoló a múlttól, hanem normatív értékkritériumként

5. A jog példája

Mérvadó amerikai vélemény az 1968-as diáklázadástól (ami a maoizmus és pusztító „kulturális forradalma” egyik szélsőségétől a másik szélsőség tiszta anarchizmusáig ívelt) számítja azt a posztmodernitást, ami közösségbomlasztó fejleményeivel azóta a világ csaknem minden szegletébe begyűrűzött. Az önmagában állónak tekintett egyénre koncentrálna a *political liberalism* egy atomizált társadalomképet fejlesztett ki. Jogi érvényesítésében ez gyakorlatilag szétrobantotta a protestáns puritanizmus értékeit, amelyeknek pedig az alapító atyák általi egykori átültetéséből az amerikai alkotmány (1787) valaha létrejött.³⁶

Ilyen jellegváltozást idézett elő, egyebek közt

- egy szekularizált, erkölcsi alapjaiban már felbomlott (valójában már-már evangelizálásra váró) társadalomban a jogosultság és kötelezettség egymást feltételező és kiegészítő egyensúlyával szemben egy *rights ideology* kizárólagos működtetése³⁷ (ami például amerikai tizenéveseknél három évtized alatt a törvénytelen szülés megháromszorozódását eredményezte),³⁸ együtt az emberi jogok ideológiájának (az állami túlhatalommal történő sérelemokozás orvoslása helyett) társadalomszegmentáló felhasználásával (pl. a másságkultuszban vagy a parazita életmód támogatásával),³⁹ és ugyanígy
- erkölcsi kiüresedésében a jog proceduralizálása: az, hogy a jog – a magavitathatatlanságával – egyre kevésbé vállalja magára a helyes/helytelen közti iránymutatást, ehelyett a büntetőper, az adóhatósági eljárás merő párbajként felfogott szabályait rögzíti (mintha pusztán televíziónézői bambaságot akarna kiszolgálni, hogy szabadon hol ennek, hol annak – bűnözőnek/bűnüldözőnek, adócsalónak/adóellenőrnek – drukkolhasson).

Ilyen és hasonló kor- és kórjegyek súlyát, élethetlenségét, romboló hatását belső fejlemények, így mindenekelőtt rendszerváltoztatásunk első évtizedeinek

fogalmazzák meg, szintén külső mércével standardizáló, a saját éltető közegből kiszakító szerepet tölthet be – hiszen amennyiben például Baudelaire a kánon, úgy Ady bizony csak sápadt kopír, Babits pedig legfeljebb artificialitás.

36 Robert H. Bork: *Slouching towards Gomorrah: Modern Liberalism and American Decline*. New York, 1996, Regan Books, xiv + 382 kapcsán lásd Varga Csaba: Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái, in *Sodródó emberiség*. Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről. Szerk. Mezey Katalin. Budapest, 2000, Széphalom Könyvműhely, 61–93.

37 Lásd Mary Ann Glendon: *Rights Talk*. The Impoverishment of Political Discourse. New York, 1991, Free Press, XVI + 218.

38 Bork *Slouching*... [36. jegyzet], 155–157.

39 Vö. Varga Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás*, 32 (2013), 2, 1–15 [változata pedig <http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf>].

a doktríner túllihegése még csak tovább fokozta. Olyasmire gondolok például, mint hogy

- az addigi nihilizálás felváltására most fetiszizálni kezdték a jogot. Mert alkotmánybíróságunkat megtermékenyítették az olyan szavak, mint 'alkotmányos', 'demokratikus' és 'jogállami', miközben a jog biztosította garanciákat arra kezdte el használni, hogy múltbeli állami bűnözők üldözetlenségét véglegesítse, visszaéléseket visszafordíthatatlanná tegye. Számúzva az erkölcsöt a jogból, joghézagok mesterséges kreálására bátorított, s azok közösségellenes felhasználását törvényesnek nyilvánította, miközben a józan belátást, a közösségi értékek képviselőjét kilökte a jogi figyelembevehetőség köréből.⁴⁰ Mindezzel bármi, ami nem az Alkotmánybíróság vezérszavát, a jogbiztonságot kielégítő minuciózus szabályozás, elveszítette érvényességét. Így a közösség fennmaradását védő ősi jogelvek – jóerkölcs, közérdek, közbiztonság – egyszeriben semmissé lettek;
- ennek jegyében jogbitorló önkénnyel szabadon építhette önnön lát hatatlan alkotmányát ez az Alkotmánybíróság – mindenekelőtt azzal, hogy ezen maga teremtette szüleményét kritériummá téve rendszerváltó törvényt torpedózott meg – gyakran mindössze arra az alkotmányi passzusra alapozva, miszerint „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”.⁴¹ Ezzel kodifikált mércéként kezelte azt, ami legfeljebb egy soha és sehol meg nem valósult civilizációs eszmény – olyasmi, amit minden egyes nemzeti kultúra a saját kihívásaira válaszul tud csak folyamatosan formálni a maga számára. Amikor univerzális receptként kínálják úgynevezett példaadó országok, saját rutinjukat írják számunkra elő – függetlenül attól, hogy ez nálunk alkalmazva segítené-e vagy éppen gátolná annak elérését, aminek pedig létre kellene jönnie. Alkotmánybíróságunk neofita életidegensége lehetetlenítette szocialista termelőszövetkezeteink felbomlásakor a földvisszaadást, az állami tulajdon felszámolásakor a gazdasági bűnözés üldözését, maffiák nyílt garázdálkodásakor a feltűnő gyarapodás adóügyi elszámoltatását, egy hatékony kormány legnagyobb szükségekor az információk összegzését s persze a halálbüntetést. Nem véletlen, ha déli szomszédunknál az egykor élenjáró magyar átmenet a szerzilis önfeladás színonímája lett, a Baltikumban pedig, ellenpéldaként, arra irányuló ösztönzés, hogy bátrabban vállaljanak nemzeti túlélésükhöz nélkülözhetetlen stratégiai prioritásokat.⁴²

40 Tocsik Márta ügyvédi eljárását illetően három megközelítésből háromféle ítélet született, lásd Zlinszky János: Jogerős ítélet született Tocsik Márta és társai büntető ügyében. *Magyar Jog*, 50 (2003), 7, 411–415. Olyannyira sikeresen, hogy a magyar alkotmánybírósági filozófiát továbbgondolva rögvést javaslat is született a „jó erkölcs” mint bizonytalan megjelölés alkotmányellenességének megállapítására, lásd Tilk Péter: A jogállamiság és a jóerkölcs viszonya a Ptk. semmisségi szabályában. *Cég és jog*, V (2003), 12, 4–6.

41 A ma hatályos Alaptörvénnyel felváltott Alkotmány 2. § (1) bekezdése.

42 John Finnis akkori oxfordi professzor jelentette ki 1990-ben egy a Bibó-kollégiumtól szervezett nemzetközi konferencián – vö. uő. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, 1980, Clarendon

Mind e közben persze tudnunk kell, hogy a világ dolgai általában nem logikailag szerveződnek. A fentiekkel egyidejűleg például világjelenség, hogy

- ami például római jogreceptióként eddigi világunkban kivételes esemény volt, mára jog transferre válva globalizálódott: nem pusztá fragmentumok, hanem a piacgazdaság teljes ideológiájának és jogának a kíméletlen átvételét kényszerítik ki nagyhatalmak. Ezen közben persze szakmai közhely, hogy ez – szabályozási diszkrépancia okából – számtalan negatív hatással, s mellette a jogfejlesztés belső erőinek elsorvasztásával jár az egyik oldalon, míg aligha kerülhetők ki a hatalmi mámor megélésének önpusztító következményei a másik oldalon;⁴³
- az angol-amerikai szellem előretörésével megváltozott a logika szerepe a jogi gondolkodásban. Most már az európai jogrendekben is kevésbé deduktív következménylevonásnak, mint inkább egy nyitott gyakorlati érvelés eredményeként fogják fel a bírói ítéletet. Márpedig ez az angolszász hagyomány győzelme, mely a klasszikus zsidó, valamint az iszlám mentalitáshoz híven úgy véli: erkölcsi ügyekben (egykor: az isteni igazságszolgáltatás tárgyaiban) bármiféle megítélés túl komoly dolog ahhoz, semmint hogy csupasz logikai kalkulusokra alapoztassanak; merthogy nem más a formalizálás, mint az emberi döntésben a személyes felelősségvállalás elhárításának fedezetlen kísérlete.⁴⁴

6. Interiorizált tudásalap

Visszatekintve egy elmúlt fél évszázad valláspótlékként sulykolt tudományára, a marxizmusban ugyan mint történelemfilozófiában az elvont általánosság szélsőséges uralma valósult meg, de ez a történetiség egyidejű vállalásával történt: az egyes/különös/általános hármában a tudománynak – Lenin kifejezésével – „a konkrét helyzet konkrét elemzéséből” kellett kiindulnia.

A katolikus egyház társadalmi tanításában a teológiai alap az emberi személy: ő az üdvtörténet alanya, akinek (re)produkciójában szociálintropológiailag kialakult természetes közösségként feltételeződik a család és a nemzet mint mindenekelőtt védendő érték. A szubszidiaritás elve alapján pedig ez „magasabb” érdekek fel nem áldozható, tehát döntési lehetősége meghagyandó, sőt, a demokrácia és a részvétel mellőzhetetlensége okán ez tőle nemzetközi szerveződéseiben sem elvehető.⁴⁵

Press, 275 [Clarendon Law Series] –, hogy „a jogállamiság nem kollektív öngyilkossági paktum” – értve ezen, hogy a jogállami követelményrendszerben mindig egy adott állam önkorlátozásáról van legfeljebb szó, s nem egy külső hatalom által gyakorolt kényszerrel.

43 Varga Csaba: Jogkölcsonzés egy globalizálódó világban. *Társadalomkutatás*, 24 (2006), 1, 33–60.

44 Vö. Varga Csaba: Jog, jogértés, jogalkalmazás (35 tételben). *Magyar Jog*, LIV (2007), 11, 641–648.

45 Vatikáni források külön is felhívják a figyelmet arra, hogy állítólag szépséges „Új Világunk” tervezése és kivitelezése manapság főként ENSZ-csatornákon keresztül, globális lobbizás és

A marxizmus nevében elkövetett aljasságok remélt meghaladásakor – megszálló idegen hatalom ügynökkormányainak a diktatúrájával a hátunk mögött – nemigen vehettük észre, hogy ez az okkal meggyűlölt irány mindazonáltal olyan megközelítés volt, amely az egyed helyett közösségeire s szerveződéseire fókuszáltan valódi társadalomelméletet alkothatott, különös érzékenységgel az ennek során képződő hatalom s az ezzel élésben az ember ember általi kizsákmányolása iránt. Nem véletlen hát ha ma, a fürdővízzel talán gyermeket is kiöntve, nincs teoretikus hátterünk korunk új nyomasztó jelenségeinek – globalizációs újgyarmatosítás, eldologiasított világ, totalizált manipuláció, emberi elidegenedés – tudományos feldolgozására, a szembenézés módozatainak kidolgozására.⁴⁶

Ha pedig körbenézünk, mit láthatunk néhány sikeres társadalom példaként? Nos,

- a Magyarország végzetét megszabó entente-magatartásból az szűrődik le számomra, hogy a politikát kizárólag a siker minősíti: a csehek, a románok, a szerbek – függetlenül a magyarság eleve szégyenteljesen inadekvát szokásos becsméréstől – nálunk bizonyosan hatékonyabbak voltak. Hiszen egyikük nem vitatja érdekét, hanem teszi dolgát rendületlenül; másikkal következetesen a „mi” és „ők”, „barát” és „ellenség” schmitti különválasztásával cselekszik; míg harmadikkal kizárja a kommunikálhatóság köréből mindazt, ami számára nemzeti túlélésük feltétele, s ezekben – akár önmegsemmisülést vállalva – ősi kíméletlenséggel jár el;⁴⁷
- Izrael Állam eleve nyertesnek tetszik, mert retorikai biztonsággal állítva középpontba a holokausztot és visszavezetve saját lépéseit erre, szinguláris, hasonlíthatatlan pozícióban jelenik meg, miközben a másik oldalra mások elvárt felelősségét és büntudatát helyezi. Saját ügye ezzel gyakorlatilag kivonhatóvá válik a külvilág bármiféle jogi egyetemessége, megítélése alól, hiszen bármely külső vélekedés annyiban lesz csak releváns számára, amennyiben belsőként is elfogadtatik. Ami pedig kívül áll, gyakran csak anti lehet – egy olyan belső társadalmi-politikai pluralitást, demokratikus formák közötti beharcokat összezárulással mesterien vegyítő

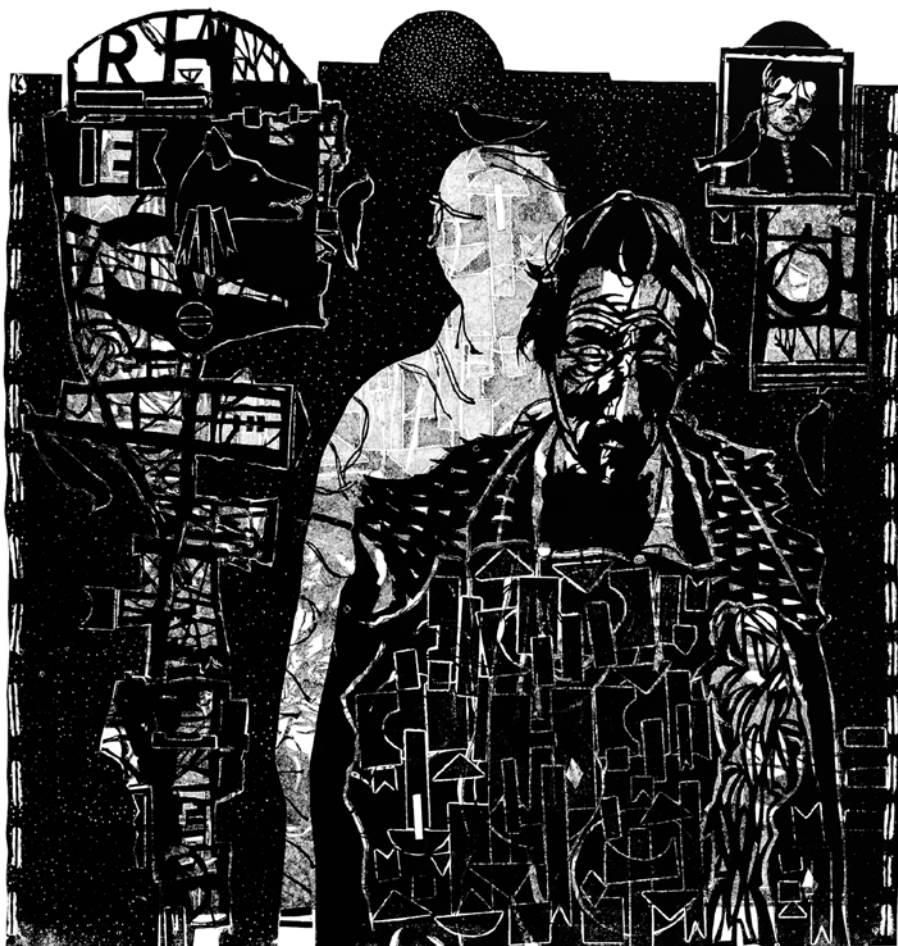
nyomásgyakorlás útján zajlik – messzemenően nem látható, nem is demokratikusan létrejött erők részéről. Vö. Varga Csaba: Jogállamiság – kihívások keresztútján. [2002] in Varga *Jogállami? átmenetünk?* [5. jegyzet], 32–52, különösen 45.

46 Csaba Varga: The Contemporaneity of Lukács. Ideas with Modern Social Theoretical Thought: The Ontology of Social Being in Social Science Reconstruction with Regards to Constructs like Law. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 99 (2013), 1, 42–54. o. & [ms] <https://www.researchgate.net/publication/263577947_The_contemporaneity_of_Lukacs_ideas_with_modern_social_theoretical_thought>, háttérként pedig Varga Csaba: Dél keresztje alatt (Úti tünődés sorsunkról – a közös múltról s jövőről). *Hitel*, XXII (2009), 12, 69–76. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100106-40344.pdf>>.

47 A közelmúlt szerb háborús kegyetlenkedések ősi mintakövetéseként hívták fel nemzetközi beszámolókat a figyelmet Tacitus Germania-leírásának (Kr. u. 98 táján; Borzsák István fordítása in <<http://web.eotvos.elte.hu/emgtsz/docs/tacitus.pdf>>) analógiáira.

rendkívüli összetettség kavargásában, amelyben végső értékek háttérbe-szorulása aligha fordulhat elő;

- az Amerikai Egyesült Államok nagyhatalmi akcióiban már régóta nyilvánvaló volt, de egyértelművé 2001. szeptember 11-e után lett, hogy azt, ami számára kívánatos, optimalizálóan manipulált elvi hivatkozással tényszerűen megcselekszi, majd post facto a politikum, jog és tudomány eszközeivel értelmezési keretet épít rá – vagyis, miután érdekét biztosította, magyarázza s szükség esetén kárenyhíti;
- magunk pedig, kies honunkban, példaadás gyanánt mit tapasztalhatunk? Leggyakrabban a bárminemű elhatározásra jutás képtelenségét, mindennemű kockázat elutasítását – mintha csak vágyott jogállamiságunk kizárólag ezt sugallhatná: vesszen, ami veszhet, de tisztaságunk ne piszkolódjék!

Mészáros István: Lélekvezető (papírmetszet, 2006)

Egy ilyen állapot azért kiábrándító, mert látszata ellenére nem erkölcsi fennkölséget tükröz, hanem belső bizonytalanságot, elhatározáshiányt, enerváltságot, önfeladást kiváltó fáradtságot, vitalizmushiányt, koordinátlanságot. Meg kellene tanulnunk végre magunkra figyelni: vállalni, amik voltunk s vagyunk, az egyetemességet pedig ebben tükrözötten újragondolni s általa példáztni: tudnunk kell tehát, hogy magunkkal és adottságainkkal mit tehetünk, s végre el kellene döntenünk, hogy mit akarunk. Kodály Zoltán gyönyörűséges hitvallása volt, hogy mindegyikünknek megvan a saját feladatunk itt e földön: kinek-kinek a saját tehetsége s adottsága szerinti téglát kell betenni közös építményünkbe. Első feladatunk tehát, hogy ezt a magunk tégláját egyedként s nemzetként egyaránt megtaláljuk – fáradhatatlanul tanulva mindenkitől: más-tól, múlttól és jelentől; s persze nem azért, hogy kópiák, hanem hogy ezúttal végre boldog és sikeres önmagunk lehessünk.

7. Euro-atlanti világunk mai válsága

Világunk ugyanakkor, melybe a szovjet moloch után – létünk legnagyobb sikereként már előre örvendve ennek – végre betagozódtunk, időközben előregedett. Enervált és sivár lett, mintha kizárólag a megélt napra, önnön fogyasztására tudna már csak koncentrálni. Egyre dekonstruktívabb eszméket szül, egyre inkább a társadalom éltető szövetét lazítja – egy egyre pörébb, individualitásában is egyre csürheszerűbb embertömeg állítólagos javára. Úgy tetszik számomra, hogy problémás ez a lét; talán éppen azért is, mert – paradoxikusan szólva – problémátlan lett, merőben úgynevezett jólétet ígérő.⁴⁸

Úgy mondják, hogy ezredéve egy maroknyi szerzetes már megélte, hogy régi értékek átmentőjeként egy új, európai felvirágzás közvetítője és ezzel úttörője legyen.⁴⁹ Lehetséges, hogy nekünk is ilyesmi lenne a küldetésünk?⁵⁰

48 Többgenerációs élelmény immár a Nyugat gyermeke számára, hogy – jelképesen – megszűnt mindaz, ami még Darwin vagy Malthus életvilága volt: nincsen örökös háború, egymásra következő járvány, sőt munkáskézre sincs immár szükség, mert gépek gyártanak gépeket. Következményeit eseteli a gyakorló pszichiátria szemszögéből David Jonas & Doris Klein: *Man-child. A Study of the Infantilization of Man* (New York etc., 1970, McGraw-Hill Book Company, xvi + 362).

49 A legendába illően Thomas Cahill megírta – *How the Irish Saved Civilization. The Untold Story of Ireland's Heroic Role from the Fall of Rome to the Rise of Medieval Europe* (New York, 1995, Nan A. Talese), 4 – történet szól arról, hogy az Írországtól nyugatra fekvő kis Sceilig Mhichíl szigetének szerzetesei miként mentették az első ezredforduló körüli barbárság korszakán át az európai civilizációt.

50 Első változatában a jelen írás a Kárpát-medencei magyar történelemtanárok VII. nyári találkozója (Rákóczi Szövetség, Pannonhalma, 2004. július 26.) nyitó előadásának alapjául szolgált, s azóta újragondolva, aktualizálva érlelődött.